
Josip
ŽUPANOV

ZNANOST KAO OTVORENI SUSTAV

1990

VOJANUS

OTVORENI SUSAV
KAO
ZNAOST

Zna
sust
tvo
neu
pa
stve
Dru
»ek
not
raz
liti
dru
izb
na
tič

tav
ne
na
ro
ble
dr
uk
da
U
ba

za
nu
m
tr

ja
st
(S

Znanost se za analitičke svrhe može sagledati kao zatvoreni sustav, ali isto tako i kao otvoreni sustav. Prva vizura (zatvoreni sustav) proizlazi otuda što je za znanstvenika znanost neupitna, samorazumljiva vrijednost u modernome društvu, pa on pretpostavlja da je takvom smatra i njezina izvanznanstvena okolina (politički, gospodarski i sociokulturni sustav). Druga vizura polazi od neosporne činjenice da znanost mora »eksportirati« svoje *outpute* u društvenu okolinu i iz nje crpiti nove, u prvom redu materijalno-financijske *inpute* – bez te razmjene znanost se ne može razvijati pa ni opstati. Analitički, obje su vizure legitimne, ali svaka od njih nameće drukčiju agendu. Tako vizura zatvorenog sustava u prvi plan izbacuje scijentometrijsku analizu, dok druga vizura stavlja na »dnevni red« problem transakcija između znanosti te političkog, gospodarskog i socio-kulturnog sustava.

Ovaj okrugli stol koncipiran je u vizuri zatvorenog sustava, što je potrebno i korisno, ali ne i dovoljno. Jer ključni neriješeni problemi današnjeg stanja hrvatske znanosti, njezina razvoja, a na dugi rok i njezina opstanka na međunarodnom tržištu znanstvenih informacija, leže upravo u problematici transakcija između znanosti i izvanznanstvenih društvenih sustava. Na ovome skupu naprosto nije moguće uključiti i tu drugu dimenziju znanosti, pa stoga predlažem da Institut organizira zaseban okrugli stol upravo o toj temi. U daljnjem izlaganju navest ću glavne probleme koje bi trebalo staviti u program toga budućeg skupa.

U koncipiranju te rasprave poći ću od pretpostavke da za relevantne društvene skupine izvan znanosti znanost nije nužno neupitna vrijednost kao za znanstvenike. Stoga se mora postaviti pitanje: kako te skupine percipiraju i upotrebljavaju znanost? No koje su to društvene skupine?

To su (1) političke elite, (2) gospodarske elite i (3) opća javnost. U političke elite ubrajamo političare iz vladajuće stranke i oporbenih stranaka na sve tri razine: na nacionalnoj (Sabor, vlada, ministarstva, nacionalna upravna tijela i sl.),

na regionalnoj (županijskoj) te na lokalnoj razini. U gospodarske elite ubrajamo privatne vlasnike poduzeća i kapitala te profesionalne (plaćene) menadžere u privatnom i javnom sektoru. Pod općom javnošću razumijevamo javno mnijenje.

Percepcija i upotreba znanosti trebala bi se razmatrati na dvije razine: (1) na subjektivnoj razini (stavovi i preferencije) i (2) na objektivnoj razini analize (samo za elite), što znači da bi se osim ispitivanja javno deklariranih subjektivnih stavova u razmatranje uzelo i ponašanje elita: u alokaciji sredstava i političkom diskurzu. Za opću javnost dovoljna je subjektivna razina.

Percepcija i upotreba znanosti od strane političkih elita

Kako o ovom predmetu nema nikakvih istraživačkih studija (niti ih je u nas ikad bilo), razmatranje na budućem okruglom stolu moralo bi ostati na hipotetskoj razini sa svrhom da potakne i usmjeri empirijska istraživanja. Na hipotetskoj razini razmatrale bi se sljedeće funkcije i problemi znanosti: (1) reprezentativna funkcija Hrvatske prema vanjskom okruženju; (2) legitimacijska funkcija; (3) ideologijska funkcija; (4) manipulativna funkcija; (5) znanost i utemeljenje političkih odluka; (6) znanost kao nacionalni prioritet.

Reprezentativna funkcija

- (1) znanost kao *window dressing* prema vanjskom svijetu;
- (2) znanost kao bitan element kompatibilnosti hrvatske države sa zapadnima, u koje Hrvatska želi ući.

Pitanje za raspravu: Prevladavaju li u dosadašnjoj znanstvenoj politici elementi kozmetike ili elementi kompatibilnosti?

Legitimacijska funkcija znanosti

Izvori legitimiteta političkih elita u demokratskom društvu jesu:

- (1) broj (postotak) glasova dobivenih na izborima (za političare);
- (2) stručna ekspertiza utemeljena na znanosti (»znanstveni pristup«) za administratore (koji se ne biraju na izborima);
- (3) međutim, danas je znanost (»znanstveni pristup«) važan izvor legitimiteta za sve frakcije političkih elita.

Pitanja za raspravu:

- (1) Temelje li hrvatske političke elite, koje se podvrgavaju testu na biralištu, svoj legitimitet isključivo ili pretežno na izbornim rezultatima (»ako imamo većinu, možemo ignorirati sve, pa i znanstveno utemeljene argumente manjine«) ili postupno nastoje ojačati svoj izborni legitimitet pozivajući se na znanost?

- (2) Ako elita ili neka njezina frakcija nastoji učvrstiti svoj legitimitet pozivajući se na znanost, kako to ona čini:
- isključivo ili pretežno kooptacijom u svoje redove ljudi s magisterijem ili doktoratom (među njima i profesionalne znanstvenike), dok se u samom procesu odlučivanja poziva samo na izborne rezultate;
 - ili, osim kooptacije, korištenjem znanstvenih podataka i argumenata u političkom procesu? Postoji li pri tome neka značajna razlika između pozicije i opozicije?
 - Igra li pozivanje na znanstvene nalaze i argumente neku ulogu u predizbornoj kampanji?
- (3) Odakle svoj legitimitet crpe visoki upravni dužnosnici:
- posredno od birača (postavljaju ih na dužnost oni koji su stekli legitimitet na izborima);
 - ili iz vlastite stručne ekspertize zasnovane na znanosti?

Ideologijska funkcija

Iako je sama znanost ideologijski neutralna, oko svake znanosti (to se više odnosi na društvene negoli na prirodne znanosti) stvara se određena ideologijska korona. Znanost kao ideologija evoluiru u suvremenom svijetu u neku vrstu sekularne religije («znanstveni socijalizam» nije u tom pogledu bio nikakva iznimka!).

Pitanja za raspravu: Je li »znanstveni pristup« u Hrvatskoj postao zajednička ideologija na osnovi koje se formira, ili barem deklarativno izražava, konsenzus unutar samih »političkih elita« ili tu funkciju i dalje bez ostatka vrše »nacionalna ideologija« i druge ideologije?

Manipulativna funkcija znanosti

Pitanja za raspravu:

- (1) Kad se državne agencije suoče s političkim dilemama, nastoje li tada angažiranjem vanjskih stručnjaka podijeliti ili izbjeći odgovornost?
- (2) Kad agencija točno zna što će učiniti, hoće li tada tražiti izvješće vanjskih konzultanata kao izgovor ili osnovu za akciju (hoće li tako nastojati legitimirati soluciju za koju se opredijelila)?
- (3) Kad agencija ne želi ništa učiniti, hoće li naručiti studije vanjskih stručnjaka da bi odugovlačila i eventualno »pokopala« neki problem ili prijedlog?
- (4) Pokušavaju li agencije malko uljepšati vlastiti *image* kontaktirajući s istaknutim ali nezahtjevnim savjetnicima (znanstvenicima)?
- (5) Pokušavaju li pojedine frakcije političkih elita (uključujući i administratore) regrutirati neke znanstvenike kao saveznike u unutarnjoj političkoj borbi?

- (6) Napose, kad se regionalne i lokalne elite nađu u kompeticiji za resurse (osobito kad je riječ o izgradnji infrastrukturnih kapaciteta) ili kad žele otkloniti neki »vrući krumpir« od vlastitog dvorišta (npr. termocentrala ili odlagalište otpada), traže li one saveznike među znanstvenicima?

5. Znanost i utemeljenje političkih odluka

- (1) Izrađuje li se znanstvena podloga za sve ključne političke odluke?
- (2) Kome je taj posao povjeren: postoje li u Hrvatskoj, makar u embrionalnom obliku, »think tanks«? Tko je perspektivna hrvatska Rand Corporation ili Brooking Institution?

6. Znanost kao nacionalni prioritet

Ljestvicu nacionalnih prioriteta određuju političke elite koje obnašaju vlast.

Pitanje za raspravu: Gdje se, sudeći po alokaciji sredstava, nalazi znanost na ljestvici nacionalnih prioriteta: u gornjem dijelu (bliže vrhu) ili u donjem dijelu ljestvice (bliže dnu)?

Percepcija i upotreba znanosti od strane gospodarskih elita

Znanost kao resurs

Sve do druge polovice ovog stoljeća ekonomisti su govorili o tri glavna resursa: kapital, rad i zemlja. U drugoj polovici ta je lista znatno proširena te obuhvaća i druge resurse: poduzetništvo, inovacije, menadžment ali i znanost. Znanost sve više postaje temeljni razvojni resurs.

Pitanja za raspravu:

- (1) Percipiraju li naše gospodarske elite znanost kao ključni razvojni resurs?
- (2) Ako je percipiraju kao resurs, koriste li je, i koliko, kao resurs?
- (3) Ako je percipiraju kao resurs ali je dovoljno ne koriste, koji su objektivni razlozi takvog stanja? Je li glavni razlog u tome što ni naša velika poduzeća ne mogu prihvatiti rizik povezan čak i s primijenjenim istraživanjima, a da o fundamentalnima i ne govorimo? Taj bi rizik trebala snositi država ili znanstvene zaklade. No čini li to država? Koliko ima znanstvenih zaklada i kojim sredstvima raspolažu?

Legitimacijska funkcija znanosti

U tržišnom gospodarstvu glavni je izvor legitimiteta privatno vlasništvo kao središnja društvena institucija. Privatni vlasnik poduzeća (kapitala) društveno je legitiman samim time što je vlasnik (uz pretpostavku da je vlasništvo stekao legalno).

Profesionalni menadžer posredno izvodi svoj legitimitet također iz privatnog vlasništva. Njegova je funkcija legitimna jer mu ju je povjerio vlasnik ili organ koji predstavlja vlasnike (dioničare): upravni ili nadzorni odbor.

Ipak u suvremenom svijetu čak i privatni vlasnici, odnosno njihova djeca, teže stjecanju visoke naobrazbe. A menadžeri – osobito u velikim poduzećima koja su »management controlled« (gdje je kontrola dioničara, pa čak i upravnog odbora, svedena uglavnom na institucionalni ritual) – sve više legitimiraju svoju enormnu moć u društvu pozivajući se na znanost, osobito na znanost o upravljanju (menadžmentu).

Pitanje za raspravu: Na čemu hrvatski menadžeri temelje svoju poziciju: neposredno, na (su)vlasništvu poduzeća ili posredno, na privatnom vlasništvu (na tome da ih je imenovao vlasnik odnosno vlasnički organ) ili pak na znanosti o menadžmentu?

Manipulativna funkcija utemeljena na znanosti

Posredujući između različitih skupina interesenata u poduzeću i izvan njega (*stakeholders*) menadžment je prisiljen da se, u nekoj mjeri, služi manipuliranjem. Tako menadžment može manipulirati vlastitim djelatnicima koristeći se nekim tehnikama koje imaju korijene u pojedinim (osobito društvenim) znanstvenim disciplinama – od »scientific managementa« do »human relations«. Menadžment može manipulirati i potrošačima svojih proizvoda služeći se rafiniranim marketinškim tehnikama koje se temelje na znanstvenim spoznajama (psihologije, sociologije, socijalne antropologije i sl.). Oslanjajući se na znanost o menadžmentu, suvremeni menadžeri na Zapadu nastoje prodati javnosti mitološku sliku o menadžmentu kao savršeno racionalnoj djelatnosti. Tako menadžment formulira strategije, osvaja udio na tržištu (*market share*), ostvaruje konkurentsku prednost (*competitive edge*), inovira proizvode, provodi koherentno planiranje, hladno kalkulira, pomno važe različita sredstva da se postignu eksplicitno deklarirani ciljevi i tako dalje. Međutim, malobrojne empirijske studije daju drukčiju sliku: menadžerski posao je veoma kontingentan i difuzan. Zbog fluktuirajućih okolnosti menadžer stalno i često intuitivno reagira na pritiske kojima je izložen i na konflikte u koje je upleten. Umjesto da se ponaša kao racionalni tehnokrat, često se mora ponašati kao političar koji u igri moći (*power politics*) traži saveznike. Nu, kako ovo nije okrugli stol o menadžmentu, ostaje samo da naglasim kako se znanost o menadžmentu može lako pretvoriti u menadžersku ideologiju.

Pitanja za raspravu:

- (1) Pribjegavaju li hrvatski menadžeri rafiniranim tehnikama manipuliranja vlastitim osobljem zasnovanom na znanstvenim spoznajama – ili se zadovoljavaju grubljim sredstvima?

- (2) Služe li se, i u kojoj mjeri, rafiniranim i suptilnim tehnikama manipuliranja potrošačima zasnovanim na znanstvenim spoznajama – ili se i dalje služe grubim i primitivnim postupcima u tretiranju potrošača?
- (3) Bave li se menadžeri – odnosno njihove profesionalne udruge i škole – socijalnom konstrukcijom mitološkog idealnog menadžera – ili ih to još mnogo ne zanima?

Kako opća javnost percipira znanost?

Pitanja za raspravu:

- (1) Percipira li opća javnost znanost kao gospodarski resurs (kao proizvodnju) ili kao (luksuznu) potrošnju?
- (2) Prihvaća li, i u kojoj mjeri, opća javnost znanost kao novu, sekularnu religiju?
- (3) Koje bi mjesto na ljestvici nacionalnih prioriteta, prema sudu javnosti, trebala imati znanost?

Umjesto zaključka

Po mom shvaćanju primarna je zadaća okruglog stola da postavi relevantna pitanja. Na toj sam crti i postavio neka pitanja relevantna za daljnji razvoj hrvatske znanosti, pa čak i za njezin opstanak na globalnom tržištu znanstvenih informacija.

Stavovi političkih i gospodarskih elita ključni su, jer te elite kontroliraju pristup znanstvenika tržištu znanstvenih informacija, a ekspanzija ili kontrakcija toga tržišta bitno određuje proizvodnju (u kvantitativnom i kvalitativnom smislu), a time i kadrovsku reprodukciju, pa čak i profesionalnu socijalizaciju znanstvenog podmlatka. Naravno, nisu nevažni ni stavovi opće populacije: premda opća populacija nije *agency*, tj. autonomni subjekt odlučivanja (ta uloga pripada elitama), ona je ipak *constraint* u okviru kojeg elite mogu i moraju djelovati.

Međutim, pokretanje ovih pitanja ima smisla samo ako potakne emprijska istraživanja, koja bi na njih mogla dati valjane odgovore. A ključevi za provedbu takvih istraživanja opet se nalaze u rukama političkih i gospodarskih elita.